

HAR VI LÆRT NOE?

Siden mai 1945 har vi sagt «aldri mer». Ser vi hva som skjer utenfor døren?

« – Skjønnlitteraturen er et sted for erkjennelse som du ikke finner andre steder. Den har plass for tenkning, følelse og en refleksjon som er vanskelig å gjøre i et historisk sakprosaskrift. Skjønnlitteraturen kan være med på å omdanne dette til en erfaring.

Mirjam Kristensen snakker om holocaust. Nærmere bestemt, holocaustlitteratur; skjønnlitteratur som har oppstått i kjølvannet av jødeutryddelsen under annen verdenskrig. Hennes siste roman, *Et rikt liv*, har holocaust som bakteppe. Den ble til mens hun jobbet på Stiftelsen Arkivet, et senter for historiefremføring og fredsbygging i Agder. Selve bygget var hovedkvarter for Gestapo fra 1942 til 1945, og stedet der norske fanger ble holdt arrestert og torturert.

– Du er ung, har ikke opplevd krigen, men er interessert i holocaust. Hvorfor?

– Jeg leste Anne Frank da jeg var liten, og det gjorde stort inntrykk. Senere oppdaget jeg andre forfattere som skrev om akkurat det emnet.

Spesielt Cynthia Ozick berørte med sine langnoveller i boken *Sjalet*.

– Den ene novellen er en dirrende

beskrivelse av en ung kvinne som får barn med en tysk vakt i en konsentrasjonsleir. Den andre handler om hvordan denne damen lever livet i Florida mange år senere. Dette vakte en interesse for holocaust og traumeforskning.

– Det er en makaber ting å være opp-tatt av?

– Ja, men det er også en av de viktigste hendelsene i europeisk historie. Det er spennende å se hvordan vi de senere årene tenker rundt hvordan vi forholdt oss til våre egne jøder. I Norge var det få som overlevde, mens man i Danmark reddet mange flere. Hvorfor var det sånn her?

KOMMERSIELL KATASTROFE

Kristensen ser med blandede følelser at holocaust ofte dukker opp i både amerikansk og europeisk kunst og popkultur. Temaet er sterkt, unikt, det rører og berører. Men hvem har rett til å fortelle om det?

– Når et tema blir populært, er det flere som kaster seg på det. Når flere leser bøkene og ser filmene, er det også mer penger i det. Filmen *The Reader*, for eksempel, er en litt platt historie,

men fordi den handler om holocaust, kan man liksom ikke kritisere den. Holocaust er urørlig, hellig.

I 2005 deltok Kate Winslet som seg selv i den satiriske tv-serien *The Extras*. «Winslet» spiller nonne i en holocaust-film, og avslører hvorfor. Man får ikke Oscar før man har spilt i en holocaust-film, sier «Winslet» og refererer til *Schindlers liste* og *Pianisten*, filmer som fikk henholdsvis syv av tolv og tre av syv Oscar-nominasjoner. Og så, i 2009, fikk den ekte Kate Winslet Oscar for beste kvinnelige hovedrolle – i *The Reader*.

– Jeg ser en del film og litteratur som er kunstnerisk slett, men kommersielt. Er det greit at det er sentimentalt fordi det handler om holocaust?

– Men hvorfor skrev du om det?

– Det sto ikke klart for meg da jeg begynte, det seiv inn i plottet etter hvert. Etter at jeg jobbet ved Arkivet, har temaet sneket seg inn i fortellingene mine.

Da hun først begynte i den jobben, gjorde det stort inntrykk plutselig å forstå at gamle menn og kvinner i husene rundt henne hadde blitt sendt til

ANNE FRANK
ANNE FRANKS DAGBOK
ACHEHOUG (1944/2010)

Anne Frank skrev om dagligliv, drømmer og framtidshåp de to årene hun og familien levde i dekning for nazistene. En klassiker i ny, utvidet oversettelse.

UMBERTO ECO
GRAVLUNDENE I PRAHA
TIDEN (2010/2011)

Simononi er innbitt antisemitt som konstruerer det beryktede «Sions vises protokoller», et av antisemittismens kjerneverk. Eco er stor i europeisk litteratur, og lager her en omfattende, underholdende og alvorlig roman.

ANDRÉ SCHWARZ-BART
DEN SISTE RETTFÆRDIGE
CAPPELEN DAMM (1959/2001)

En gammel jødisk legende sier at det til enhver tid må finnes 36 rettfærdige for å holde jorden oppe. Vi følger en rekke av disse gjennom pogromer og forfølgelse, fra York i 1185 til den siste, i Auschwitz, i 1943.

konsentrasjonsleire, kommet tilbake, og at de nå levde normale liv.

– Vi snakker mye om heltene under okkupasjonen i Norge, men glemmer livet etterpå.

BARNEBARNA FÅR HISTORIEN

Det merket Kristensen da hun jobbet med boka *Etter freden*. Den kom i 2009, har undertittelen *Barn av konsentrasjonsleirfanger forteller*, og gjengir fortellingene til 13 personer som hadde foreldre i konsentrasjonsleir under krigen.

– Det virket som om de ventet på at noen skulle spørre. Hele fortellinger kom ut, uten at de visste at de hadde dem.

Flere tok foreldrenes erfaringer med seg ut i livet. En har det med i kunsten, en annen skrev om det i en roman.

– *Hvordan lever historien i lokalmiljøet?*

– Vi har jo Arkivet, som i Kristiansand er et veldig tydelig sted alle vet om. Alle vet hva som skjedde der.

Men det er ikke noe man snakker om. Det er heller ikke dagens parallell, Irak og Afghanistan, mener Kristensen.

– Det at vi sender unge mennesker

ut i krig, og måten vi tar imot dem på når de kommer hjem igjen, viser at vi fremdeles ikke har skjønt at krig gir erfaringer man ikke makter å bære som menneske, erfaringer som vil prege deg resten av livet.

Kristensen påpeker at det er forskjell på holocaust og behandlingen av de norske motstandsfolkene.

– Jødene ble tatt for etnisitet, de passet ikke inn. Motstandsfolkene ble arrestert av helt andre grunner og gjorde helt andre ting for å bli hatet av nazistene. Men vi ser paralleller på livet de lever etterpå, med taushet, fortrenning og posttraumatisk stresslidelse.

Men har besteforeldrene vært i konsentrasjonsleir, er det ofte barnebarne som får høre historien.

– *Hvorfor er det slik?*

– Jeg tror det har å gjøre med avstand i tid, og at man føler større ansvar for barna sine enn for barnebarne. Det er vanskelig å legge en slik historie på et barn. Et barn følte at hun ikke hadde «rett» til å gråte når hun hadde det vondt, faren hadde jo hatt det så mye verre.

ENKELTSKJEBNER

Når man leser om jødene historie i Norge handler det ofte om én her, fire der, tretten der, enten de blir arrestert, skutt eller reddet. Det er enkeltskjebner. Det gjelder også de 126 mennene som over hele landet deltok i pågripelsen som ble iverksatt 26. oktober 1942. Det var politimestre, folk fra kriminalpolitiet og statspolitiet i tillegg til sjåfører, byråkrater og en mengde tilskuere.

Hver fjerde fange som ble sendt fra Norge til Tyskland var jødisk. Mellom 1700 og 2100 jøder bodde i Norge våren 1940. 925 klarte å flykte til Sverige og andre land før nazistenes «endelige løsning». Etter det ble 771 jøder deportert fra Norge til utryddelsesleirene.

34 overlevde. Selv da det svenske Røde Kors sendte sine hvite busser til leirene for å transportere fanger hjem, ble jødene nedprioritert; bare tre av de 34 fikk plass. De som vendte hjem på egen hånd kom stort sett til ingenting; eiendelene var for lengst solgt og eiendommene rasert.

– *Vil dagens unge fortsette å fortelle om holocaust?*

– Jeg tror historien vil fortsette å ►►

IMRE KERTÉSZ
FIASKO
PAX (1988/2005)

ART SPIEGELMAN
MAUS
CAPPELEN DAMM (1991/2009)

JAKOB LOTHE, ANNETTE STOREIDE
TIDSVITNER
GYLDENDAL (2006)

En ung forfatter skriver om opplevelsene sine fra konsentrasjonsleirene, men ingen vil høre på ham. Han ribbes for språk, livsrom og identitet, inntil det eneste stedet han kan fungere, er tilbake i leirens mekaniske system.

Nazistene er katter og jødene mus i denne prisbelønte tegneserien, der en sønn prøver å forstå sin fars grufulle historie. Det er tungt arbeid, vondt – og viktig. Tegneserieformen gir fortellingen en annerledes dimensjon.

Åtte norske menn som overlevde konsentrasjonsleirene, forteller sine historier. Det er også vår historie, våre byer og bygder, våre slektinger, helter og svikere sin historie. Gripende, uforståelig og nært.

► 29. JANUAR ER DEN INTERNASJONALE HOLOCAUSTDAGEN

- Holocaust kommer fra det greske ordet *holókauston*, som betyr helt oppbrent. Den hebraiske termen er *shoah*, som betyr katastrofen.
- Planen var å utrydde 11 millioner jøder fra Europa. Et allment akseptert tall sier at 6 millioner jøder ble drept, samt mer enn 5 millioner sigøynere, homofile, religiøse og politiske dissidenter og ofre for eutanasi.
- 771 norske jøder ble deportert fram til 26. november 1942 og sendt til utryddelsesleire. 34 overlevde.
- Tidsvitner er betegnelsen på overlevende fra holocaust. De fleste er i dag over 80 år, og det blir stadig færre av dem.
- Holocaustlitteratur er skjønnlitteratur som på ulike måter har holocaust som tema eller bakteppe.

KILDE: WIKIPEDIA, HL-SENTERET

MARIANNE TERJESEN
FOR LEAS SKYLD
CAPPELEN DAMM (2011)

To søstre flykter fra jødeforfølgelsene i Tyskland. En dør, den andre kommer til Israel, der et nytt liv skal skapes på ruinene av det gamle. Historien er bredt anlagt og har trekk fra Terjesens egen familiehistorie.

ELIE WIESEL
NATTEN
ASCHEHOUG (1956/2007)

Elie Wiesel var 15 da han og familien ankom Buchenwald i 1944. Han kom ut alene. *Natten* forteller nøkternt og rørende om togvogner og skorsteinen, sult og slit, håp som holder ut, tro som lever og dør.

JONATHAN LITTELL
DE VELVILLIGE
ASCHEHOUG (2006/2008)

En løytnant i SS forteller sin historie om massakrer, slag og konsentrasjonsleire – fullstendig uten anger. Han gjorde det han måtte, og spør hvorfor du tror du er noe bedre? Romanen er rå, brutal og usedvanlig utfordrende.

- ◀ Den tyske kunstneren Gunter Demnig startet prosjektet «Stolpersteine» i 1993. Steiner som dette støpes ned i fortauet ved hus der jødiske ofre bodde fram til de ble deportert eller drept. Det er i dag lagt ned mer enn 30 000 steiner. (Foto: Kjell-Richard Landaasen)

– Det at vi sender unge mennesker ut i krig (...) viser at vi fremdeles ikke har skjønnt at krig gir erfaringer man ikke makter å bære som menneske, erfaringer som vil prege deg resten av livet.

MIRJAM KRISTENSEN

- ◀ være blant oss, men det er ikke sikkert den vil bli eller skal bli fortalt slik den ble opplevd. Norges historie er jo heller ikke gammel, det er ikke så lenge siden krigen fant sted.

– *Nå dør tidsvitnene ut. Hva skjer da?*

– Da har vi bare bildene igjen, og de vil blekne og blekne om ikke noen tar ansvar for historien. Hvem som skal ta det ansvaret, vet jeg ikke, men vi må ta det inn over oss. Jødernes historie i Norge er en del av vår historie. Selv om vi ikke kjenner noen som var på Utøya, er det også blitt en del av vår kollektive historie.

Den kollektive historien fra krigens dager har stort sett vært heroisk, med hjemmefronten som gallionsfigur. Tyskertøsenes vonde skjebne er forholdsvis veldokumentert. De senere årene har imidlertid flere historier kommet fram, som den om frontkjemperne, unge menn som vervet seg til tysk tjeneste, eller frontsostrer, unge kvinner som meldte seg som frivillige sykepleiere. Noen opplevde til og med å sendes ut av Røde Kors, for så å bli hetset som landssvikere når de kom hjem.

– *Mange kritiserer Norges krigsoppgjør. Hvorfor har vi håndtert historien så dårlig?*

– Vi har et bilde av oss selv som er vanskelig å revurdere. Det er vanskelig å få det revet opp og laget helt på nytt, vanskelig å godta at vi nordmenn ikke tok ansvar for våre medmennesker.

SNUBLESTEINER

Men historien må forvaltes. Det mosaiske trossamfunn har museer i Oslo og Trondheim. Holocaustsenteret på Bygdøy i Oslo, Stiftelsen Arkivet i Kristiansand og Aktive Fredsreiser er bare noen av organisasjonene som arbeider for å holde historien levende.

Også har vi snublesteiner.

I Oslo finnes nå 42 snublesteiner på åtte adresser, i åtte nabolag, der folk bor, lever og går. Den tyske kunstneren Gunter Demnig begynte prosjektet «Stolpersteine» i Tyskland i 1993, har nå lagt ned mer enn 30 000 steiner i ti europeiske land og har måtte utvide produksjonen. Steiner på 10 x 10 x 10 centimeter støpes ned i fortauet ved hus der ofre bodde fram til de ble deportert eller drept. Steinene har en messingplakett med navn, fødselsdato, deportasjonsdato, dødsdato og leir. De stikker en halv centimeter over bakken, akkurat nok til å merkes når man uforvarende går forbi. Kanskje trenger vi å

snuble. Norske jøder har påpekt økende diskriminering i flere år, tiggende romfolk er blitt et upopulært element i mange byer, og vi diskuterer ultralyd tidlig i svangerskapet for å luke ut barn med «feil».

I 1945 sa vi «aldri mer». I 1990 begynte Jugoslavia-krigene, i vårt eget Europa, med etnisk rensning og flere hundre tusen døde. I Rwanda ble nesten en million tutsier og moderate hutuer drept av ekstremistiske hutumilitser i løpet av hundre dager i 1994. I Darfur er opp mot 400 000 drept siden 2006 i en pågående konflikt mellom bønder og kvegdrivende nomader. I forholdsvis åpne land som Pakistan, Indonesia og Egypt forfølges kristne; OSSE, *Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa*, anslår at 105 000 kristne drepes hvert år, kun for sin tros skyld, i en verden som gjennom media og kommunikasjon er mindre enn noen gang.

Det er ufattelige tall, og de handler om enkeltskjebner. Enten man er offer, overgriper eller tilskuer.

krlandaasen@frelsesarmeen.no